

Jaume I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Pròleg: Pere Maria Orts. Estudis i edició: Antoni Ferrando i Francés / Vicent J. Escartí Soriano. 2 vols. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», 5), 2010, 469 pp. + facsímil.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua acaba de publicar una nova edició del *Llibre dels feits del rei en Jaume*, a cura dels professors de la Universitat de València Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, en dos volums en un estoig, que contenen el facsímil del manuscrit 1.734 de la Biblioteca de Catalunya, conegut com a ms. C, d'acord amb la classificació amb què se sol conèixer la tradició textual del *Llibre dels feits*, i els estudis i l'edició filològica del mateix text, respectivament. El primer volum reproduïx el manuscrit original que va copiar el saragossà Joan de Barbastro, el 1380, amb l'enquadrernació amb què el van fer relligar els comtes d'Aiamans, realitzada segurament al XVIII. És la primera vegada que el ms. C es reproduïx d'aquesta manera, cosa que no deixa de cridar l'atenció, si tenim en compte que és el més antic de la família textual β —enfront del ms. de Poblet, o ms. H, de 1343, únic representant de la família textual α , reiteradament editat— i que Manuel de Montoliu ja va intentar publicar-ne el text. El segon volum s'estructura en dues parts. A la primera trobem els estudis introductoris, acompanyats d'un pròleg de l'historiador i acadèmic de la llengua Pere M. Orts i Bosch (pp. 11-22). Els estudis són *El «Llibre dels feits» del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina*, del professor A. Ferrando (pp. 25-58), i *La recepció del «Llibre dels feits» a la Corona d'Aragó* (pp. 61-95), del professor V. J. Escartí. La segona part d'aquest volum conté l'edició (pp. 105-448), precedida d'una *Nota dels editors* (pp. 101-102), on s'exposen els criteris adoptats, i seguida de l'*Índex* dels capítols (pp. 451-469).

Al Pròleg d'Orts i Bosch es fa una ullada a la política exterior del casal de Barcelona fins a la derrota de Pere el Catòlic, a Muret, el 1213, i es justifica la renúncia del seu fill, Jaume I, a continuar lluitant per les terres d'Occitània a les quals tenia drets dinàstics, perquè mantenir aquelles pretensions hauria significat un enfrontament amb França i amb Roma, que hauria estat ben negatiu per a la Corona d'Aragó. Allò comportà la possibilitat de reprendre la conquesta de les terres musulmanes dels regnes de Mallorca i de València. Amb la conquesta d'aquest darrer es posava un límit a l'expansió de Castella, i amb la incorporació de les Balears, es guanyava un major control sobre les rutes comercials, de gran valor per als mercaders catalans. El *Llibre dels feits* és un testimoni excepcional d'aquell procés i Orts acaba el seu escrit amb una exhortació a la lectura en la seua llengua original.

Per la seua banda, Ferrando, després d'una breu introducció on remarca la importància del *Llibre dels feits* (pp. 27-29), fa una detallada descripció codicològica del ms. C, i compila totes les dades conegudes sobre la seua història des que Pere el Cerimoniós el va fer copiar per enviar-lo a la Ciutat de Mallorca, on acabà en poder dels comtes d'Aiamans, i fins que, més tard, Marià Gual i de Togores el va vendre al bibliòfil català Bonsoms, cap al 1909, i anà a parar, per lleixa testamentària, a la Biblioteca de Catalunya, el 1948, on ara es conserva. Ferrando dedica un breu apartat a la figura de Barbastro, encarregat de la còpia del manuscrit i considera que aquest va ser molt respectuós amb el model que copiava, ja que era aragonés i difícilment podia reflectir hàbits propis (pp. 30-33). Si és ben interessant resseguir les vicissituds del manuscrit (pp. 33-39), no ho és menys l'anàlisi de la seua ubicació dins la tradició textual del *Llibre dels feits* fins a la seua primera edició completa, feta a València el 1557 (pp. 39-42). I així, gràcies a aquesta revisió, advertim com el ms. C no és solament el text conservat de major relleu entre els de la família textual β , sinó que «és la més antiga manifestació de la que podríem considerar la versió canònica o *oficial* de la crònica del rei Jaume I». Cal assenyalar que, de fet, és l'únic manuscrit conservat de procedència directa de la Cancelleria reial i, així, l'únic que podem suposar que gaudia d'una «oficialitat» reconeguda a la Corona d'Aragó.

Assenyalada la «bifurcació textual» del text del llibre reial (pp. 42-46), el ms. C és, en opinió de Ferrando, el manuscrit *optimus* per a elaborar una edició crítica, com demostra en el darrer apartat del seu estudi (pp. 46-54), en base a quatre directrius justificatives. Així, afirma, en primer lloc, que, des del punt de vista textual, el ms. C és el més complet i el més fidel a les opcions de la versió llatina de fra Pere Marsili (1313) i a la de les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia, en aragonés (c. 1385-1393). Remarca, en aquest sentit, que si Bruguera computà més errors textuais en C, això és degut al fet que no va advertir que aquests es concentraven en els 15 folis afegits al ms. C, ja del segle XVI, plens d'errades introduïdes pel copista i amb moltes grafies deturpades. També retrau a l'investigador català que, davant el dubte entre l'opció del ms. C i l'opció de la còpia efectuada a Poblet, aquell partí del prejudici que la lectura correcta seria en principi la del segon, un criteri que Ferrando desmunta sòlidament, amb arguments filològics. Així, Bruguera dóna per bones lectures clarament errònies del ms. H, que apareixen explicitades a l'estudi de Ferrando, però fa notar, igualment, que el mateix Bruguera va reconèixer més omissions en H que en C. Des del punt de vista filològic, Ferrando fa veure que el ms. C preserva millor un vocabulari «de

matís extrem-occidental», com ja havia advertit Coromines, en determinats casos com *recomta*, *breç*, *sas*, *oroneta*, *arch de Sent Johan*, mots o expressions que el copista de Poblet, catalanooriental, va substituir per les seues respectives preferències dialectals o ideolèctals (*retrau*, *breçol*, *secans*, *oreneta*, *arch de Sent Martí*), que no apareixen generalment a cap dels altres manuscrits medievals del *Llibre dels feits*. Aquestes peculiaritats lèxiques extremooccidentals són, per a Ferrando, les millors proves de l'autoria reial, ja que reflecteixen amb bastant claredat el parlar del rei, que passà la major part dels seus primers catorze anys de regnat a Montsó, Lleida i en altres terres on es parlaven els dialectes occidentals, que haurien impregnat el català del rei. En tercer lloc, des del punt de vista institucional, Ferrando constata que tots els manuscrits anteriors a l'edició del 1557 responen bàsicament als mateixos paràmetres del ms. C. Finalment, des del punt de vista documental, s'addueixen dos documents de la Cancelleria del Cerimoniós, del 1367 i del 1371, que descriuen les característiques de la còpia *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona i del qual ens donen l'incipit, el nombre de capítols i altres detalls que coincideixen totalment amb les característiques del ms. C. Això ens permet saber que, si el manuscrit de Poblet comença per *Retrau*, el ms. C i tots els de la seua família comencen per *Recompta*; i mentre el ms. H té 566 capítols, el ms. C i tots els de la seua família en tenen 484, exactament igual que el manuscrit *oficial* que tenia el rei Pere al seu Arxiu.

En resum, el plantejament fet per Ferrando qüestiona, d'una banda, el criteri de Bruguera quant a la idoneïtat del ms. H com a manuscrit base per a realitzar una edició crítica —un retret que també li ha fet Germà Colón—, i, d'altra banda, el criteri de Josep M. Pujol respecte a la pretesa identificació de text *oficial* de la crònica jaumina amb el manuscrit que serví a Celestí Destorrents per a la còpia de Poblet, del 1343, ja que no passa de ser una còpia efectuada per a usos particulars, malgrat que aquests siguin els d'un monestir de tant de relleu com el de Poblet, on justament jau el cos del rei en Jaume. Al remat, aquestes aportacions de Ferrando permeten començar a veure de manera diferent, amb proves contundents de tipus lingüístic, textual i documental, la imatge que ha predominat fins ara a Catalunya, de clara preferència pel ms. H, i que sols havia estat qüestionada per Montoliu. És per això que el treball de Ferrando esdevé una fita remarcable en la fixació textual del *Llibre dels feits*.

Per la seua banda, Vicent J. Escartí fa un detallat recorregut pels textos que, entre els segles XIV i XX, s'han fet ressò de les memòries jaumines. El recorregut s'inicia (pp. 63-69) fent una ullada a les cròniques medievals coetànies o immediatament posteriors

al rei —Desclot i Muntaner—, les quals parlen del monarca Conqueridor més que no de la seua *Crònica*. Desclot ens dóna la millor descripció del rei Jaume, mentre que Muntaner s'esforça a crear una imatge totalment reverencial del monarca, que és vist com un «sant». També es destaca com Pere el Cerimoniós hauria pres com a model, segurament, la crònica del seu avantpassat per tal de redactar la seua. Escartí té en compte igualment altres testimonis del moment i com va córrer per diferents biblioteques, a partir del segle XIV, tant la versió llatina de Marsili com la versió original catalana. Pel que fa al segle XV, es destaca la presència del *Llibre dels feits* com a font més o menys explicitada en obres com les de Carbonell, Miralles o Vagad.

El segon apartat de l'estudi d'Escartí (pp. 69-78) abasta els períodes del renaixement i del barroc. Així, és al segle XVI, i precisament des de València, quan el *Llibre dels feits* prendrà un nou camí, marcat per algunes edicions fonamentals en la repercussió posterior. Si el 1515 Lluís Alanyà publicava el fragment de la conquesta del nord valencià, dins l'*Aureum Opus*, el 1557 la ciutat de València donava a la impremta el manuscrit que posseïa, amb la intenció d'atendre probablement els desitjos de Carles I. Escartí posa de relleu també com l'obra del rei va ser utilitzada pels grans cronistes del segle: Beuter, Viciano, Zurita i Blancas. Encara, es remarca l'interés de les paràfrasis en llatí (1582) i en castellà (1584) publicades per Gómez Miedes a València o la utilització del *Llibre dels feits* per part del cronista mallorquí Joan Binimelis. Per altra banda, l'estudi ens aporta dades sobre una poc coneguda obra de G. Lasso de la Vega, que el 1601 publicà uns *Elogios* en lloança de Jaume I, dedicats al comte de Guimerà, el qual, al seu torn, serà l'iniciador del procés de canonització del rei, avantpassat directe seu. Escolano, Diago, Bosch i Bleda, entre d'altres, utilitzaren la crònica reial en les seues obres historiogràfiques, mentre que Tornamira de Soto, que editava el seu *Sumario* de la crònica a Pamplona (1622), és l'únic testimoni d'un interès específic per divulgar l'obra jaumina al segle XVII, tot i que en castellà i per motius personals. Hem de subratllar també que Escartí es mostra igualment atent a la utilització del llibre jaumí en els «sermons de la conquesta», entre els quals en destaca un d'inèdit, predicat a Mallorca (1644), i l'editat València per Arbuixech (1666). Pel que fa a les Balears, s'indica com a l'obra de Dameto es pot detectar certa influència del text jaumí; i, pel que fa a Catalunya, s'esmenta com Feliu de la Penya va utilitzar un exemplar de l'edició del 1557 als seus *Anales de Cataluña* (1709).

El tercer apartat del treball d'Escartí (pp.78-86) s'ocupa de la presència de la *Crònica* als segles XVIII i XIX; i es destaca que serà en aquest període quan comença-

ran els primers estudis sobre l'obra, precisament per tal de negar-ne al rei l'autoria. I això que, com diu Escartí, «el segle XVIII, però, des del punt de vista historiogràfic, dispensarà un interès més bé escàs a la figura del rei Jaume I i a la seua *Crònica*». De fet, Maians o Capmany només li dediquen una atenció tangencial, malgrat que tant el primer com Galiana arribaren a proposar-ne la reedició. En aquest segle, també, es féu alguna provatura d'adaptació i traducció al castellà. Però no és fins al 1801, en què Josep Villarroya publica una sèrie de cartes erudites, quan l'interès il·lustrat arriba al seu punt culminant: aquest erudit valencià negà l'autoria règia emparant-se en argumentacions «racionalistes», però que es troben ancorades en una visió amerada de religiositat. Aquella actitud no va ser aïllada: Borrull també en posà en dubte l'autoria i s'inspirà en les conclusions d'una obra anterior, de Caveró (1731), que ha passat fins ara desapercebuda, per a justificar els seus arguments. El romanticisme, però, variarà l'interès pel rei i les seues memòries: Lamarca, Boix o Balaguer seran els encarregats de difondre en positiu, novament, la imatge del Conquistador, i de revifar l'interès per la seua crònica, que coneixerà la primera edició el 1873, a cura de Marià Aguiló, cosa que provocarà, entre altres efectes, la seua difusió en anglès, a partir del 1883.

El darrer apartat del treball d'Escartí (pp. 86-89) fa una ullada a les edicions de la *Crònica* durant el segle XX-XXI. S'hi destaca com, des dels meritoris intents com els de Casacuberta (1926), s'arribarà a l'edició de Soldevila (1971), o la de Bruguera (1991), a més de les edicions de divulgació, adaptacions, etc., publicades en els darrers anys, com les dels mateixos Ferrando i Escartí (1995, 2004 i 2008), o les diverses edicions facsimilars. També, s'hi donen notícies sobre les traduccions al castellà, de Butinyà (2003), al francès, de Vinas (2004), i al japonès, d'Ozaki (2009). Així, el treball d'Escartí fa un recorregut molt complet sobre la recepció de la crònica jaumina a través de les notícies generades i de les edicions que se n'han fet durant més de set segles, que s'enriqueix amb un abundós recull bibliogràfic, de gran utilitat (pp. 90-95).

La *Nota dels editors* (pp. 101-102) explica els criteris de transcripció i assenjala les convencions de presentació del text, com ara el fet que s'ha encapçalat cada capítol amb un títol factici, numerat, donant-ne al marge les equivalències de la numeració de l'edició de Bruguera, amb què es facilita qualsevol possible identificació entre fragments. També s'hi indica que es donen entre claudàtors les omissions reconstruïdes a partir del ms. H i d'altres, de manera que aquesta edició es converteix en la primera que conté el text més complet del *Llibre dels feits*. Finalment, a peu de pàgina figuren nombroses notes amb l'aparat textual i crític.

La present edició és probablement l'aportació més important a l'estudi de la crònica jaumina que s'ha fet des de l'edició crítica de Bruguera. Per un costat, posa en circulació per primera vegada, en format facsimilar, el manuscrit més important del text del rei, l'oficial, que es trobava en mans privades fins mitjan segle xx. En l'edició dels dos investigadors valencians, a més, s'esmena encertadament una línia interpretativa sobre la filiació textual del *Llibre dels feits*, que en el seu moment ja van posar en dubte historiadors com J. Massó i Torrents i M. de Montoliu, es fixa definitivament el text i s'ofereix un recorregut complet i innovador, que ens fa veure la recepció de l'obra de Jaume I al llarg de la història i en cada un dels països que van conformar la Corona d'Aragó, pràcticament des del moment de la seua redacció —o de la seua fixació oficial, en temps precisament del Cerimoniós— fins als nostres dies. Un treball, per tant, rigorós en els continguts, de gran qualitat formal i definitiu en molts aspectes fins ara inèdits.

RAMON MORA GALBIS

Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric, Joaquim Martí Mestre, València, Denes editorial, 2011, 717 pp.

L'estudi de l'obra de Bernat i Baldoví ha rebut un impuls molt important a partir de 1999, quan es va celebrar el congrés *Bernat i Baldoví i el seu temps*, per part de l'Ajuntament de Sueca, la seua localitat natal, i sota els auspicis de la Universitat de València i de l'IIFV. L'any 2002 el Servei de Publicacions de la Universitat de València en publicà les actes. I des de l'any 2009, amb motiu del segon centenari del seu naixement, la Mancomunitat de la Ribera Alta i l'Ajuntament de Sueca han organitzat diverses iniciatives i actes culturals, entre els quals cal destacar l'edició de l'obra d'Abelard Saragossà, *El valencià de Bernat i Baldoví. Del passat al futur. Ideologia i tast lèxic* (Alzira, Bromera, 2009) i del diccionari que ara ens ocupa.

Tradicionalment, hom ha situat Josep Bernat i Baldoví al marge de la Renaixença, com un escriptor despreocupat per la recuperació del valencià. En part, aquesta idea arranca de la famosa i no sempre ben interpretada carta de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors, del 22 de gener de 1877, on el patriarca de la Renaixença —de qui en 2011 hem celebrat el centenari de la defunció— situava l'inici de la Renaixença